

אלק ייחזיק

נורית גוברין

דבש מסלע

מחקרים בספרות ארץ-ישראל

1989

משרד הבטחון - ההוצאה לאור

לימים, העיר צבי קפלן [נספח ב' 3] בעקבות קריאה מחודשת בחוברת זו:

— — [ואעפ"כ, קצת חדוש יש בכל זאת בתמונה זו שנצטיירה לפנינו, בה מופיע ר"י מלכוב הקנאי, סופרו של "קול-ישראל" הירושלמי, כמאמין נלהב בקיום החזון הציוני; ואילו ברנר, איש-הרוח של תנועת העבודה הציונית — מפקפק בדבר.

ומסקנתו הבלתי-נמנעת של הכותב ברוח תקופתו היא:

הווי אומר: פעמים גילויי-קנאות אנטי-ציוניים, כביכול, אינם אלא צורות-הבעה חיצוניות, שמאחוריהן מסתתרת ציונות גדולה ועמוקה ממקור הקודש.

ד. מלכוב וברנר בעיני עגנון¹⁴

שמואל יוסף עגנון

1. תחליף לבית-אב. עגנון הנציח את דמותו של יעקב מלכוב, את משפחתו ואת בית-המלון שלו, כבר ב'תשרי' (1911), אחד מסיפוריו הראשונים שפורסמו בארץ-ישראל, מתוך המציאות עצמה.¹⁵ מקץ שנים חזר הסיפור 'תשרי' ועובד על ידיו לסיפור בשם 'גבעת החול', שזכה לנוסחים אחדים (ברלין תר"ף, ברלין תרצ"ד, תשי"ג ואילך). על גלגולי

14. הדיון כאן יתרכז בדמותו של יעקב מלכוב, וברנר יוזכר רק אגב קשריו עמו. יש להעיר, שבכל ארבעת הנוסחים של "תשרי" — "גבעת החול" מופיעה דמותו של ברנר, ללא הזכרת שמו, בכינוי: "חברו הגדול" או "חברו", ובכולם אין קשר בינו לבין האכסניה של מלכוב, על אף השוני בין הנוסחים בפרטי הופעתו. ראה: הלל ברזל, להלן הערה 16; וכן: נורית גוברין, "י"ח ברנר כדמות ביצירה הספרותית", 'מחברות ברנר', ג' — ד', תשמ"ה, עמ' 95 — 144.

15. ש"י עגנון, "תשרי", 'הפועל הצעיר', ה', 1, ל' בתשרי תרע"ב (22.10.1911), עמ' 9 — 12; 2, ט"ז בחשוון תרע"ב (7.11.1911), עמ' 9 — 11; 3 — 4, י' בכסלו תרע"ב (1.12.1911), עמ' 10 — 13; 5, כ"ה בכסלו תרע"ב (16.12.1911), עמ' 9 — 12. חזר ונדפס: 'גזית', 50 שנה, ל"ג, ט — י"ב/ל"ד, א' — י"ד, 1980 — 1982, עמ' 87 — 99.

הסיפור 'תשרי' בגבעת החול' ועל הנוסחים השונים של האחרון, כבר עמדו בהרחבה כמה מן המבקרים.¹⁶ אולם דומה שפרשת יעקב מלכוב לא זכתה לתשומת לב מיוחדת במחקר השוואתי זה. מסתבר, שעם כל היותה כפופה לחוקיות הכוללת של המעבר מנוסח לנוסח, יש לה גם עמידה עצמאית. חוקיות כוללת זו תוארה במפורט במחקרו של הלל ברזל, שתמציתו תובא כאן.

במעבר מנוסח 'תשרי' (תרע"ב) לנוסח 'גבעת החול' (תר"ף), מגמת השינויים היא בכיוון של איפוק וצמצום, פרטים שונים מתחלפים לכיוון המעטת הדרמטיות, הסמל מרומז ללא פירוט. המעבר מנוסח תר"ף לנוסח תרצ"ד של 'גבעת החול', הוא בכיוון של חזרה אל המתכונת הנרחבת יותר, על ידי חיזוק הצביון האפי, המתאר, כשאחד המאפיינים הוא החזרת סימני זיהוי לכל הכרוך במקום. בנוסח האחרון (תשי"ג), חלו שינויים שאינם בעלי משמעות עקרונית.

הסצינה באכסניה של מלכוב מופיעה בפרק השישי בכל הנוסחים, והיא, יחד עם אחרים, מן היסודות הקבועים שלא חלו בהם תמורות,¹⁷ אות לחשיבותה הרבה במבנה הסיפור וביצירת משמעותו, על-אף השינויים הלא-מעטים שחלו בתוכה, במעבר מנוסח לנוסח, שאין אפשרות במסגרת זו לעמוד עליהם בהרחבה.

אין ספק, שהשינוי הבולט לעין ביותר הוא, שבשלושת הנוסחים הראשונים (תרע"ב, תר"ף, תרצ"ד), לא נזכר בעל האכסניה בשמו המלא, ורק ניתנו בו סימני היכר מזהים, ואילו בנוסח האחרון (תשי"ג) ובמהדורות שהתפרסמו אחריו, נזכר בשמו המלא. יש לשער שהסיבה לכך היא, שבנוסחים שנכתבו בחייו¹⁸ נזהר עגנון מזיהוי מפורש של האיש, אולי משום שחשש לתגובתו, וגם משום ששיער, אולי, שדי בסימני ההיכר שנתן בו ובבית מלונו כדי שהכל יזהו אותם. ואילו מקץ שנים, משעה שהישוב גדל, ובא דור חדש, נשכחו האיש ובית-מלונו, והיה צורך לציין במפורש במי המדובר, כדי שתתבלט כוונתו של הסיפור. שוני זה שבין נוסח אחרון לקודמיו מחזק את המפורש על הנרמז, מבליט את הכיוון האפי ומגביר את הקשר עם המציאות ההיסטורית. שינוי זה היה הכרחי ממרחק הזמנים, כדי להמשיך ולקיים את התפקיד שנועד למלכוב ולאכסנייתו בסיפור, בעוד שבזמנו, כשהכל ידעו במי מדובר, לא היה צורך בזיהוי מפורש.

הסצינה באכסניה של מלכוב, שבה מזמין נעמן-חמדת את יעל לבוא לסעוד עמו, כשבעל-הבית עומדים עליהם לשרתם, משתלבת במערכת המשמעויות הכוללת הנבנית בסיפור, המבליטה את מרכזו: האהבה הנכזבת. מעמד זה מבליט את שני הקטבים היסודיים של הסיפור: בן-המלך והקבצן (שקד). שכן, האכילה על שולחן אחרים, יש בה ממעמד הקבצן הסמוך על שולחן אחרים, שאין לו מקום משלו; אבל יש בה גם ממעמד בן-המלך, שהכל עומדים עליו לשרתו ולמלא רצונותיו. סצינה זו מבליטה גם את הניגוד בין בשר ורוח (הלל ברזל), בצורת האכילה השונה של יעל ושל נעמן-חמדת, ואת היותה של האכילה תחליף לאהבה ולמין.

16. כגון: יהודית הלוי-צוויק; אברהם באנד; גרשון שקד; הלל ברזל. מראי-מקומות מפורטים, ראה במאמר: הלל ברזל, "ירוק בטרם-עת" — מקרא בגבעת החול' לש"י עגנון", 'גזית', לעיל הערה 15, עמ' 73 — 85.

17. ראה: הלל ברזל, לעיל הערה 16.

18. כל סיפורי עגנון במהדורת ברלין ובהוצאת שוקן, החלו להופיע בתרצ"א, במשך שנים אחדות. הכרך הרביעי, 'סיפורי אהבים', שבו נכלל הסיפור 'גבעת החול' הופיע בתרצ"ד. יש לשער, שהוכן לדפוס עוד בחייו של יעקב מלכוב.

אבל לסצינת האכילה באכסניה, יש גם תפקיד מיוחד, עצמאי, שאין דומה לו בכל הסצינות האחרות, ולמענו נכללה בסיפור, על כל גלגוליו. האכסניה משמשת לנעמן-חמדת תחליף של בית-אב, שאליו הוא מוליך את יעל, כלתו, כביכול, כדי להציגה בפני "הוריו". נעמן-חמדת מתרפק על דמויותיהם של יעקב מלכוב ובני-ביתו, כמפלט מגעגועיו העזים לבית הוריו. התרפקות זו חזקה וכולטת במיוחד ב'תשרי', אבל קיימת במרומו גם בכל הנוסחים האחרים של 'גבעת החול'. בבית אכסניה זה הכל עומדים לשרתו, משמשים אותו וממלאים כל דצונותיו: נעמן מבקש שזיפים במקום צימוקים, פרי של חוץ-לארץ [אז!] במקום הפרי המובהק של ארץ-ישראל,¹⁹ ואף על פי שהטרח בכך רבה לבעלת הבית, עושה הפונדקאי את רצונו: "אלא לפני מי יהא מתחטא!", אבל מייד מתגלים האשליה והזיוף שבדבר: יעל אינה כלתו, המלון אינו ביתו ובעלי האכסניה אינם הוריו. סימנים רבים מעידים על התפוגגות האשליה. וביניהם: הכף שנופלת מידו של נעמן "בזוועה הודיעתו שסמוך הוא על שלחן אכסנאי, וידע כי ערער הוא". וכן, מכיוון שהוא צמחוני ויעל אוכלת בשר, עורכים לפניהם שני שולחנות נפרדים, ובדרך זו "על המקומות החשופים שבין מפה למפה, על גופו של חול שנדחק בתוך ההשראה החגיגית". וכן, גם השריטה שנשרט נעמן באצבעו מקליפתו של השקד, ששם על אצבעו, והדם שבצבץ בה, מעידים, שלא תהיה חתונה ולא תהיה טבעת על האצבע, ובמקום זה יפצע לבו של האוהב שאינו נאהב, ואילו הנערה יעל תמשיך לפצח שקדים בשלווה ובהנאה.

מה הם הסימנים שנותן המספר באכסניה, בפונדקאי ובבני ביתו? — כל הסימנים הללו לא שונו בגלגולי הנוסחים, והם מן היסודות היציבים שבסיפור. בני הבית הם שומרי מצוות; כשבעלת-הבית עורכת את השולחן היא "מוחה במטלית שבידה משלחנו את אגלי היין שזלגו מכוס ההבדלה"; בעל-הבית מתואר כשהוא "מטייל ארוכות וקצרות, מזמר זמירות למוצאי שבת ומגיש מתוך כך קנוח סעודה"; כל בני הבית משתתפים בהחזקת האכסניה ובטיפול באורחים.

האכסניה משמשת כמשקל שכנגד, כקוטב מנוגד לעולמה של יפו החילונית והריקנית. במישור החברתי של הסיפור, כפי שמאפיין אותו גרשון שקד,²⁰ אווירתה של יפו ואנשיה בני העלייה השנייה "הם שיוצרים את הנורמה החברתית שחמדת נמשך אליה ונדחה מפניה". זוהי אווירה ליבאנטינית שמאפיינים אותה "פטרט אינטלקטואלי וזיוף רומנטי" (שקד, עמ' 158). בתוך עולם זה משמשת האכסניה כתחליף לבית, שנפשו של נעמן-חמדת יוצאת אליו. בית ששומרים בו את המצוות, אומרים בו דברי תורה ומגישים את האוכל אגב ניגון של זמירות למוצאי-שבת.

כל זמן שיעקב מלכוב היה חי, וזכר המקום היה שמור בלב הקוראים, די היה במתן סימני היכר אחדים במקום ובבעליו כדי לזהותו, וכדי שיוכל למלא את התפקיד של הקוטב המנוגד הביתי-מסורתי באווירתה של יפו החילונית-ריקנית. משעה שנעלם קשר זה ממרחק הזמנים והתחלפות קהל-הקוראים, היה צורך לתת בו סימני היכר מפורשים יותר, כדי שיוכל להוסיף ולקיים את תפקידו זה.

19. פרט זה הושמט בכל הנוסחים של "גבעת החול". על ההבדלים האחרים בין הנוסחים בסיטואציה זו של אכילתם של נעמן-חמדת ויעל באכסניה, אין אפשרות לעמוד במסגרת זו.

20. גרשון שקד, 'אמנות הסיפור של עגנון', תל-אביב תשל"ג, בפרק: "בן המלך הנרדם", עמ' 151 — 176, ועוד שם לפי מפתח הסיפורים.

תפקיד זה מפורש וכולט ביותר ב'תמול' שלשום' ונקבע בו מראשיתו, בעוד שב'תשרי' וב'גלגול' "גבעת החול" צמח והתקדם בתהליך מתמשך.

2. קוטב החיוב בתוך קוטב השלילה. בספר השלישי של 'תמול שלשום' שכותרתו היא "בין עניין לעניין", מתלבט יצחק קומר בין עולמה של יפו לעולמה של ירושלים, כאשר בתוך כל עולם יש עימות בין קוטב השלילה לקוטב החיוב שבו, ובתוך כל עולם מצויים כוחות מושכים וכוחות דוחים, ואף כוחות המושכים לכיוונים שונים. י"ח ברנר ויעקב מלכוב שרויים שניהם בעולמה של יפו, שניהם בתחום הכוחות המושכים, אלא שכל אחד מהם מושך לקוטב אחר: מלכוב — לעולמה של המסורת; וברנר — לעולם החילוני. שניהם מבטאים את הכוחות המתנגשים ביניהם בלבו של יצחק קומר, ללא הכרעה. המציאות היא שסיפקה לעגנון שתי דמויות אלה כהווייתן, מבלי שיהיה צורך לבדותן או להטיל בהן שינוי, אלא שהוא רתמן למערכת הכוחות הנאבקים ביניהם בחברה, ובעיקר בלבו של גיבורו.²¹

חמדת ויצחק קומר, שהם בעלי ביוגרפיה כמעט זהה, מטיילים יחד ונכנסים לאכסניה של יעקב מלכוב, וזוהי ההזדמנות לספר בהרחבה על בעליה:

יעקב מלכוב חסיד חבד"י היה ומשהו סופר. יום שנתפרסם מאמר משלו בחבצלת יום טוב היה לו, שהרי קוראים הרבה קוראים דבריו והריהו בכלל מזכי הרבים. מחמת שקולו היה צרוד בחר לו לדור ביפו, ולא בחברון ולא בירושלים, שהים יפה לגרון. ויפו לא נמנתה עם ערי הקודש ואין יושביה מקבלים חלוקה, והרי חייב יהודי לפרנס את אשתו ובניו, לפיכך עשה לו אכסניא. ושלווה חדרים היו לו, חדר אוכל וחדר אורחים וחדר לו ולאנשי ביתו. ובזמן שהקייטנים מרובים פורס מחצלת בחצר ומעתיק את דירתו לשם ומשכיר את חדרו לרוחצנים הבאים מירושלים (עמ' 378).

בהמשך מסביר עגנון, מדוע נעשה בית-מלוננו של מלכוב מרכז לאנשי היישוב החדש דווקא, ובכך הוא ממחיש את הקשרים שבין שני עולמות אלה, המסוגלים לדור יחד, והנמצאים זה בתוך זה ולא רק זה לעומת זה:

ראוי היה ביתו להיות אכסניא לבני היישוב הישן, אלא שתפסוהו חברינו שברחו מפני המונם של מלונותיהם של לוי יצחק ושל זוסמן²² שמתקבלים שם כל לילה ועושים אסיפות. ברם זכור מלכוב לטוב, שטורח על אורחיו ואינו מבקש שכר אלא מקצת מועט שהתירה לנו התורה ונותן להם מזונות המבריאם, שהרי כל יום מיועד לגאולה, וכשיחזיר הקדוש ברוך הוא את ישראל לנויהם כל ישראל חוזרים בתשובה, נותן להם מזונות טובים כדי שיהא בהם כח לעשות תשובה (עמ' 378).

כולט התפקיד של החזרת הכופרים והאפיקורסים בתשובה, שלקח מלכוב על עצמו כמי שמאכיל את אנשי היישוב החדש ופרנסתו עליהם, שהיה מבוסס על המציאות, ועומד גם במרכז של חוברת-ההספד על ברנר. אין ספק, שהסיבות הגלויות לחיבתם של אנשי היישוב החדש ביפו למלוננו של מלכוב היו, המזונות הטובים שנתן להם, מחיריהם הזולים ותנאי האשראי הנוחים. אלא שהייתה גם סיבה כמוסה, שעליה רומז עגנון באותו תיאור.

21. כאמור, אין אפשרות במסגרת זו להיכנס לניתוח מפורט של התפקיד שממלאים ברנר ומלכוב ודמויות היסטוריות אחרות ביצירת המשמעות של 'תמול שלשום', וסיפורים אחרים.

22. הם בני-דמותם של בעלי-המלונות: חיים ברוך וספקטור.

והיא המשתלבת היטב בכוונתו לתאר את כוחות המשיכה של שני העולמות המתחרים ביניהם כשהם נתונים זה בתוך זה:

וכשמתרגש מלכוב על דורו שזכה שניתנה לו ישיבה בארץ הבחירה ונוהג בה כאילו יושב בארצות העמים הריהו מנגן ניגון נאה ועצב, כמלמד שמלמד את הנערים ואומר, לכו בנים שמעו לי יראת ה' אלמדכם. פעמים הוא אומר השם, ופעמים הוא אומר הויה. כשם שהוא מתרגש על דורו כך הוא מתפעל מסבלנותו של הקדוש ברוך הוא שרואה את מעשיהם ושותק (עמ' 378).

דומה שב"ניגון נאה ועצב" זה טמון כוח המשיכה של בית-מלוגו, שהיה בו משהו מאותו בית-אבא, שממנו פרשו העולים הצעירים ואליו קמהו והתגעגעו בסתר לבם. בהמשך מתאר עגנון, כיצד מצליח מלכוב להוציא ממון לצדקה מר' זרח ברנט, וכיצד הוא מאמין באדם עד כדי תמימות, ועם זאת תקיף ועומד על דעתו כשהמדובר בעזרה לזולת. ממעמד זה מתברר, שמלכוב מעורב עם הבריות, ומעורה בנעשה ביישוב החדש, בענייני רכישת הקרקעות ובניית הבתים הראשונים בנוה-שלום ובפתח-תקה. ובאותו מעמד, כשמלכוב מספר בשבחו של זרח ברנט באוזני יצחק וחמדת, אין הוא חוסך ביקורתו הקשה מעסקני היישוב החדש "עסקנסקי ועסקנוביץ ועסקנסון" "שבאו לשולחן מתוקן ואוכלים ממה שהכינו להם אחרים ומקבלים שכר על האכילה" (עמ' 381). כסיוע לביקורתו זו הוא מגייס את 'הפועל הצעיר', עיתונם של אורחיו, וכן הוא מסנגר נמרצות על "החלוקה" וממוניה, שהם "מגדלים את בניהם לתורה ונשאים בארץ-ישראל" וכנגדם "בעלי החלוקה החדשה שנוטלים פי כמה מרובה — מה הנאה יש לארץ מהם? עושים קונגריסים, כדי לנסוע לחוצה לארץ, והולכים לתיאטראות ולקרקסאות ומעשירים את הגוים בממון שיהודים חוסכים מפיהם, ואת בניהם שולחים לבתי למודיות שבחוצה לארץ ונעשים גוים גמורים". ובאותו מעמד הוא מוסיף באירוניה: "ברם אל נקפח שכר עוברי עבירה. מתוך שנעשים גוים נשקעים בארצות העמים ואינם חוזרים לכאן ואינם מטמאים את הארץ כאבותיהם".

ביקורת זו אופיינית מאוד למלכוב, ובאה לידי ביטוי במאמרים ובקונטרסים שפירסם, ואין ספק שעגנון תיאר את האיש מתוך נאמנות רבה לדמותו במציאות, כפי שהכירה בעצמו, וכפי שהצטיירה לו מכתבתו. מקום נרחב מקדיש עגנון לתיאור פגישתם של מלכוב וברנר, והשיחות ביניהם, כשלפניו שתי דמויות בעלות ייחוד, שכל אחת קנאית לדעותיה ולעמדותיה, שניהם "ממקור אחד נחצבו", ושניהם מצליחים לקיים יחסי ידידות והערצה הדדיים, על אף הניגוד הגמור בהשקפת העולם שלהם וביחסם לדת. ניכר, שחלק מן התיאור מבוסס על אותה חוברת-זיכרון שכתב מלכוב לזיכרו של ברנר:

מלכוב וברנר למדו תורה מרב אחד, מר' העשיל נטע גנסין אביו של אורי ניסן גנסין, ומשום כך מעין קרבת חברים היתה ביניהם, אף על פי שלא למדו בזמן אחד, שמלכוב קשיש היה מברנר.

גם הסברו של עגנון, מדוע נמשכה הידידות ביניהם על אף "התפקדותו" של ברנר, מושפע מדברי מלכוב:

ואף על פי שברנר שנה ופירש לא זזה אהבתו ממנו, משום תורתו ויראתו שנצטיין בהן

בבחרותו, ומשום מזגו הטוב ונדיבות לבו, ומשום שאפילו לאחר שיצא לתרבות רעה לא השתדל לקרב אחרים לכפירה (עמ' 382).

ובחוכמתו של מלכוב:

כשלמד בישיבת הרב הנ"ל, היה מהמצוינים שבתלמידיו, וגם היה דתי מאד, ובמשך הזמן יצא הוא, וגם בן רבו נ. גנסין לתרבות רעה וקצצו בנטיעות. לדאבון לב מורם ורובם, אשר קוה שמהם תצא תורה, ויהיו מורי הוראה בישראל. מזגו היה רך, וטוב, נדיב לב, דבורו בנחת, ובפה מלא אוכל לכנותו בשם אחר שבדורנו. [— — —] עם כל דעותיו החפשיות, לא השתדל מעולם, להכניס אחרים תחת כנפי הכפירה (עמ' 3—4).

ויושם לב לביטוי: "תחת כנפי הכפירה", שהוא השוואה אירונית ל"תחת כנפי השכינה", שנאמר במקורו על אברהם המגייר נפשות.

בפרק "מעשים שמחים ומחשבות עצובות" מתאר עגנון את האווירה המיוחדת בבית-מלונו של מלכוב, כשאישתו מופיעה כדמות של צדקת גמורה, הדואגת לבחורים האוכלים על שולחנה כדאוג אם לילדיה, ועושה הכל כדי להשביעם, על אף חולשת גופה, מיעוט צרכי המזון וחוסר העזרה מצד בעלה, "שכל היום הוא רץ אחרי מצוות, ומצוה זו שהיא מצווה בביתו הוא מניח" (עמ' 384). ויש בדברים אלה עירוב של הערצה וביקורת, הומור ותרעומת. התיאור ממחיש את אישיותו הנסערת של מלכוב, שאינו יכול לשבת בשקט אף לרגע, והוא מחלק פקודות כל הזמן לכל מי שנמצא בדל"ת אמותיו, דורש דרשות, מעיר הערות, מביע דעות, הומה ומהמה.

באותו מעמד מספר מלכוב כאריכות לברנר, כיצד חגגו ב"בצלאל", בהנהלתו של פרופסור שץ, את חג החנוכה, "שהעמידו פסל דמותו של מתתיהו מעשה ידי הפרופסור", ומזכיר את תגובתו של בן-יהודה בעיתונו, על אותו נשף חנוכה. תיאור זה, המבוסס כולו על מה שכתב מלכוב לאחר מותו של אליעזר בן-יהודה בחוברת 'אחרי מות קדושים' (תרפ"ד. ראה בהמשך) מצחיק את ברנר עד בלי גבול, ומאלצים אותו להתנצל על צחוקו זה: "אדם וולגרי אני. סלחו חברים על צחוק פראים זה".²³ בשעת האכילה, כשמזרו מלכוב את אורחיו וברנר בתוכם, כאב המזרו את בנו שיאכלו, וברנר אומר לו: "ליצן אתה רב יעקב", מרצין מלכוב ומגנה בדברים קשים ומרים את המתרחש לנגד עיניו ביישוב החדש, ובמיוחד בחינוך הילדים, וזה ברוח מה שכתב בחוברת לזכר ברנר על "החבריא הנמוכה והשפלה" "אשר כל השכלתם מצטמצמת בפטפוט העברי ובחלול כל קדש":

אמר מלכוב לברנר, יוסף חיים אחי, אתה צוחק ואני בוכה. נוטלים ארץ חמדה ועושים אותה מדבר. לא תורה ולא מצוות ולא דרך ארץ. יש כאן ילדים בגימנסיה שלהם שאינם יודעים מה זה "אשרי". עתיד לעמוד כאן דור שכל חכמתו שידע לומר מה שלום הגברת (עמ' 387).

מאליה מתבקשת ההשוואה בין חרדה זו לדמותו של הדור הבא בארץ-ישראל מפיו של מלכוב, לזו של ברנר, כפי שבאה לידי ביטוי בסיפורו 'מהתחלה' מחיי התלמידים בגימנסיה העברית "הרצליה". גם מהשוואה זו מסתבר, ששני אנשים אלה, היה ביניהם הרבה מן המשותף, ובכך היטיב מלכוב להרגיש, על אף עמדותיהם המנוגדות בתכלית בשאלת הדת והמסורת.

23. עדויות נוספות על צחוקו המיוחד של ברנר, ראה בספרי: 'מאופק אל אופק' — ג. שופמן חייו ויצירתו, תל-אביב תשמ"ג, לפי מפתח השמות.

מ'מתיהו', פיסלו של שץ

לאחר דברי ביקורת חריפים אלה, מתוארת הפרידה בין מלכוב לברנר בעדינות לירית מיוחדת, כשהם מגיעים לקרבת-לבבות רבה, בהתרפקותם על עברם המשותף:

[— — —] ומקצתם הלכו ללות את ברנר. הביט עליהם מלכוב והתחיל משורר, לכו בנים שמעו לי, יראת הויה אלמדכם. החזיר ברנר פניו ואמר לו בקול רך, ליל שלום מלכוב. השיב מלכוב בקולו הצרוד, שלום וברכה יוסף חיים, והלך אחריו שלוש פסיעות ללוותו (עמ' 387).

לחג החנוכה הקדיש מלכוב את כתבתו "החגיגה" ('החבצלת', ח' בטבת תרס"ח). ניכר שהכותב מתלבט בין שמחתו על חידוש חגי ישראל בקרב הדור החדש, לבין צערו על חילון החגים, הפקעתם מזכרי דת ומסורת, והענקת משמעות חדשה וחילונית להם. מתח זה מתבטא בשמות החגים, כשהמדובר בחג החנוכה המסורתי, לעומת חג החשמונאים המחודש. חידוש זה נפוץ גם אצל תלמידי החדר "אשר לבעלי ברית האחוה", וגם הכותב מתאר בהומור, כיצד נסחף שלא לרצונו בחידוש זה: "כבן אדם תועה נשטפתי גם אנכי בזרם המאדה וככל בני הדור הזה השואפים תמיד לחדשות וישן מפני חדש יוציאו, טרם טעמו עוד טעם פרי הבסר הזה..." לאחר שהוא מתאר את "החגיגה הנהדרת", כדרכו, הוא קורא לשפר את מצבו הכלכלי של "החדר" ולסייע לו להתקיים בכבוד. מסתבר, שחג זה

הוסיף להיות מטרה לביקורתו, והוא מזכיר אותו כאחד מחטאי "בצלאל" ובן-יהודה, ולכן בחר בו עגנון כדי לאפיין את דמותו המיוחדת של מלכוב.

3. חידוד-עמדות. ארבעים שנה לאחר מות ברנר, ושש-עשרה שנה לאחר הופעת 'תמול שלשום', פירסם עגנון את זיכרונותיו על ברנר [תשכ"א], וחזר והזכיר בהם את מלכוב ואת יחסיו עם ברנר. אלא שבאותה שעה, כנראה שוב לא הייתה חוברת-הזיכרון של מלכוב לנגד עיניו, ואף לא קונטרסיו האחרים, והסתמך על זיכרונו בלבד, ללא דיוק בפרטים. בעוד שעגנון כתב שמלכוב וברנר הכירו זה את זה בישיבה של הרב גנסין בפוצ'פ, הרי ידוע גם מן החוברת של מלכוב, ששניהם אמנם למדו באותה ישיבה אבל לא באותו זמן; מלכוב לא כתב חוברת בשם 'מות קדושים' אלא בשם 'אחרי מות קדושים', והיא הוקדשה לאליעזר בן-יהודה ולמכס נורדאו, ואילו החוברת שנכתבה לאחר רצח ברנר נקראה: 'אחר מטתו של ברנר'; "הדברים הקשים" שכתב מלכוב ב'החבצלת' על הרב קוק לא נמצאו. ואם כי, כפי שכתב צבי קפלן "לא ראינו אינה ראייה", הרי נמצאו דברים הפוכים המדברים על הרב קוק בכבוד, בהערכה ובהערצה מופלגים. וכן, לא רק "כל מעשי הישוב החדש לא זכו בעיניו" של מלכוב, כפי שכתב עגנון, אלא גם כל מעשי היישוב הישן החדרי, ולא פעם ביקורתו על האחרונים הייתה גדולה מזו שעל הראשונים. וכן, צריך גם להפריד בין מלכוב בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה, למלכוב שאחרי מלחמת העולם הראשונה, שכן בתקופתו הראשונה גם הבין והצדיק את מעשי היישוב החדש, אף אם לא היו לפי רוחו, ורק לאחר מלחמת העולם הראשונה נעשה בר-פלוגתא קיצוני ביותר לכל הנעשה בו. וכך גם נהפך ממעריצה הגדול של אנגליה למתנגדה המושבע, לאחר שראה את התנהגותה ביחס ליישוב העברי. יתכן שהזיכרונות לא היו חשובים בעיני עגנון באותה מידה שהחשיב את סיפוריו, ולכן לא טרח לרענן את זיכרונו ולחזר ולעיין במאמרים ובחוברות שכתב מלכוב; יתכן שהטירחה הייתה רבה מדי, והחוברות נדירות וקשות להשגה. עם זאת נראה, שעצם דמותו של מלכוב הייתה חשובה בעיניו, כחלק בלתי נפרד של הווי אותן שנים, וכהכרח להבלטת דמותו של ברנר:

חברים ומיודעים אחרים מצא ברנר בארץ, מאותם שהכיר בישיבתו של הרב ר' העשיל נטע גנסין ז"ל בפוטשפ אביו של אורי ניסן גנסין. אזכיר שניים מהם, את ר' יעקב מלכוב ואת קרוליאקוב, שהיה רגיל עמם יותר מכולם.

ר' יעקב מלכוב מן הקנאים שביפו היה, שכל מעשי היישוב החדש לא זכו בעיניהם. ואף על רבינו הגדול הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק זכר צדיק לברכה כתב דברים קשים בהחבצלת הירושלמית. את פרנסתו מצא מלכוב מן היישוב החדש, שהפועלים מבוני היישוב החדש היו סועדים אצלו. כשם שמצא סעד בסוף ימיו על ידי רבינו הגאון זכר צדיק לברכה בזמן שהניחוהו חביריו בעירום ובחוסר כל. אשתו החולנית היתה עומדת מאור הבוקר ועד אחר חצות לילה בחדר רעוע והיתה מבשלת ואופה על שני פרימוסים סוערים ורועשים, שהיו שובתים בזמן שהיו האורחים מרובים. ביקשה להסתייע במכונה של פתילות ונמצאה שלא היתה טובה מן הפרימוסים. באותה שעה היה ר' יעקב רץ מאורח לאורח להשביע אותו בדא"ח (דברי אלקים חיים) ששמע מרבו. פעמים הרבה נכנס ברנר לסעוד אצלו והיה מאריך בסעודתו סעודת עוני מתוך שיחה עם שאר חברינו שהיו חוזרים עם חשיכה מעבודתם בהתקנת כבישים לתל-אביב שעמדה בתחילת בניינה וכשמצאו את ברנר היו ממהרים ובאים לשולחנו כדי לשכוע את דבריו.

פעם אחת אמר לי יעקב מלכוב, רואה אתה את ברנר כיצד הוא קושר ומתיר את ארנקו. לא

שקמצן הוא, אלא שקשה לו להוציא פרוטה על עצמו. אהבה מסותרת היתה בלבו של ר' יעקב לחבירו הצעיר מן הישיבה שהיה קורוהו בלשון חיבה וגעגועים יוסף חיימקי והיה מזכיר לו נשכחות, שמא מתוך כך יחזור למוטב. משיב היה לו ברנר, עבירות שאתה רואה בי אינן עבירות בעיני ומצוות שאתה מבקש לזכות אותי בהן אינן מצוות בעיני. אחר שנרצח ברנר כתב עליו ר' יעקב קונטרס. אם איני טועה מות קדושים שם הקונטרס.

גם לפי תיאור זה מנסה מלכוב להחזיר את ברנר בתשובה, אלא שכאן מסתיים הניסיון בחידוד-עמדות ביניהם ולא בקירובן. וגם זה שלא בהתאם לרוח חוברת הזיכרון שכתב לאחר מותו.

עד כאן החלק היותר ידוע ברבים על מלכוב, כיוון שהוא קשור בברנר, ומכאן, החלק העלום כמעט לגמרי על פעילותו, כפי שהיא באה לידי ביטוי במאמרים ובקונטרסים שפירסם.

ה. יעקב מלכוב – סופר ה'חבצלת' ביפו

הרב אברהם יצחק הכהן קוק

1. מוקירו של הרב קוק. "יום שנתפרסם מאמר משלו בחבצלת יום טוב היה לו. שהרי קוראים הרבה קוראים דבריו והריהו בכלל מזכי הרבים" (ש"י עגנון, 'תמול שלשום', עמ' 378).

"ר' יעקב מלכוב מן הקנאים שביפו היה, שכל מעשי היישוב החדש לא זכו בעיניהם. ואף על רבינו הגדול הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק זכר צדיק לברכה כתב דברים קשים בהחבצלת הירושלמית" (ש"י עגנון, "יוסף חיים ברנר בחייו ובמותו", 'מעצמי אל עצמי', עמ' 114).

בעקבות תיאוריו אלה של עגנון ועל סמך מאמריו של צבי קפלן, נבדקה השתתפותו של יעקב מלכוב ב'החבצלת' בשנים תרס"ז – תרס"ח, ונתגלו מאמרים וכתבות שלו, שאכן